

A KÖNYVTÁRÉPÜLET MEGTERVEZÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

Frederick W. Ratcliffe

Cambridge-i Egyetemi Könyvtár, Anglia

Általában feltételezzük, hogy bármiféle épületről is legyen szó (templom, múzeum, egyetem, kiállítási központ stb.), a tervezés egy bizottság felelősége. A munka során minden bizonnyal megalakulnak a tervezési és építési bizottságok, továbbá — egy könyvtár esetében — valószínűleg a könyvtári dolgozókat és a könyvtárhasználókat képviselő bizottságok is. Mindezek segítik azt az igazgató testületet, amely érdekelt a vállalkozásban, fontos szerepet játszik az előzetes tervezésben (pre-planning), és végig éber felügyeletet gyakorol a munkálatok felett. Az intézmény első számú dolgozója, a könyvtárvezető, akinek az épülete készül, alighanem minden ilyen bizottság munkájában részt vesz. Az építéssel együtt neki van kulcsszerepe. Az ő szerepe azonban alapvetően különbözik az építésztől. Nem egyszerűen szakmai közreműködésének jellegében, hanem az egész vállalkozásért viselt felelősége mértékében. Ez a felelőség időben megelőz minden bizottsági tevékenységet, és akkor is fennáll, amikor az épület már régen elkészült. Minden valószínűség szerint együtt kell majd élnie azzal, amit létrehozta, s a neve szakmailag összefonódik az épület sikerével vagy kudarcával. Egyedülállóan felelősségteljes szerepet játszik a könyvtár megalkotásában.

Az előzetes tervezés szakasza

Már jóval azelőtt, hogy elérkezik a szorosán vett tervezés fázisa, vagy hogy a vállalkozást hivatalosan megerősítették volna, mielőtt az építést meghívták, az anyagi fedezetet biztosították volna, a fejlemények valamelyest mozgásba lendülnek. Valaki felismerte az igényt, megfogalmazta a javaslatokat, elvetette a vállalkozás magvait, amelyek majd a

tényleges tervezési folyamatban, s végül magában az épületben érnek be. E valakinek bizonyosan a könyvtárvezetőnek kell lennie, azokkal a munkatársaival együtt, akik állandó kapcsolatban állnak vele, akik kifejtik maguk, kollégáik és a könyvtárhasználók véleményét a könyvtár épületigényéről. Mire megalakul a tervezési bizottság, már tekintélyes előkészítő munka, előzetes tervezés zajlott le. Mielőtt a könyvtári bizottság napirendjén először jelenik meg az elhelyezési kérdésekkel foglalkozó előterjesztés, a könyvtárosok már meglehetősen sok megbeszélést folytattak le egyszerűen a polcférőhely szűkösségéről, az adott elhelyezési körülmények között egyre korlátozottabb manőverezési lehetőségről és a túlszűfolt épület megannyi jól ismert tünetéről. Rendszerint a probléma első felbukkanása után a könyvtári bizottság több összejövetelt tart, mielőtt meghozná a döntését egy új épület szükségességéről vagy a meglévő alapterület bővítéséről. A tervezés előtti szakasz mindazokat a tevékenységeket magában foglalja, akárhol is zajlanak (a könyvtári bizottság ülésein, a könyvtári dolgozókkal folytatott eszmecsereken vagy a könyvtárvezető és munkatársai fejében), amelyek a vállalkozás hivatalos jóváhagyását, a könyvtári tervezési bizottság megalakítását és az építész megbízását eredményezik.

Sok szól amellet, hogy ez az egész tervezési folyamat legfontosabb szakasza; annyi bizonyos, hogy e nélkül semmiféle építkezési vállalkozásra nem kerülhetne sor. A tervezési művelet e kritikus fázisa mégis teljesen hiányzik a könyvtártervezés szakirodalmából. Ez annál meglepőbb, mivel a könyvtárak tervezéséről és építéséről rendkívül gazdag irodalom szól. *Keyes D. Metcalf* még 1965-ben írt, a felsőoktatási tudományos könyvtárépületek tervezését tárgyaló munkája [1] mára klasszikussá vált, s a

könyvtáros jól használható segédeszköze maradt. Mintegy tíz évvel korábban publikált elképzeléseit [2] fejlesztette tovább, amelyek helytállóak Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is. Nagy-Britanniában nem kevésbé hatott *Anthony Thompson* munkája a brit és európai könyvtárépületekről [3], továbbá *Berriman* és *Harrison* műve a brit köz-művelődési könyvtári épületekről [4]. Más kiváló munkák is vannak, amelyek azóta jelentek meg, és idézhetnénk őket, de nincsenek vagy alig vannak olyanok, amelyek az előzetes tervezéssel, ezzel az alapvető előkészítő munkával foglalkoznának, hacsak nem a legfelszínesebb módon. Ez azért furcsa, mivel bár *Metcalf* 1955-ös tanulmányában az előzetes tervezéssel kapcsolatos hét kérdést is megemlített, nem tért vissza rájuk, amikor tíz évvel később monumentális művén dolgozott. *Thompson* a tervezés előtti szakasról szóló rövid fejezetében hivatkozik *Metcalf* tanulmányára és idézi hét pontját. Főként ezek teszik ki azt a kört, amelyet *Thompson* a könyvtáros kizárólagos felelősségébe utal, s bevezetésül megjegyzi: "Az egész folyamat szükségképpen a könyvtárossal kezdődik, akinek természetesen mindenki másnál többet kell tudnia saját könyvtárának funkcionális követelményeiről. Elméletileg már eleve pontosan tudnia kell, hogy mit akar, de gyakorlatilag akkor, amikor szükség mutatkozik az új épületre, fel kell frissítenie, világosabbá és rendszeresebbé kell tennie elképzeléseit" [5]. A téma érintése után *Thompson* mégis kifejtetlenül hagyja, és rátér a tényleges tervezési folyamat rész-kérdéseinek taglalására.

A könyvtáros szerepe

Lehetetlen túlbecsülni a könyvtáros szerepét ebben az előkészítő munkában. Annak ellenére, hogy a könyvtáros a konkrét tervezés nagy részét jelentős mértékben meghatározza, erről az alapvető felelősségről gyakorlatilag nem vesznek tudomást a tervezéssel foglalkozó publikációikban sem az oktatók, sem a könyvtárosok. Felvetődik a kérdés: hogyan készül fel a könyvtáros erre az életbevágó megbízásra; továbbá: hogyan lehet a könyvtáros pályaképének ezt a fontos elemét beiktatni a könyvtárosképzésbe. A tervezés folyamatában van egy semmiképp sem nélkülözhető dokumentum: a könyvtárosnak az építész számára készített szakmai tervezési programja, ez pedig szinte teljesen ennek a formális tervezést megelőző, előkészítő munkának az eredménye. Hogyan lehet biztos a könyvtáros afelől, hogy felkészült e hatalmas felelősség vállalására? *Thompson* pontokba szedi a feltételeket, de bármennyire is hasznos ez a lista, aligha felel meg minden igénynek. Végül is egy új épületet emelni a

legtöbb könyvtárvezető számára pályafutása során egyszer adatik meg. *Robbins* épületbővítéséig valójában sok egyetemi könyvtárigazgató vonult nyugalomba anélkül, hogy bármikor is szükségét érezte volna könyvtártervezési ismereteknek, és ez részben megmagyarázhatja, miért hallgat e témáról a szakirodalom. Mégis, a ma uralkodó gazdasági klíma ellenére sem fogadható ez el, hiszen az 1976-os *Atkinson-jelentés* [6] után minden évben legalább egy épület elkészült. *Mason* a könyvtárépületekről megjelentetett művében [7] pontosan fogalmazta meg az idevágó ismeretek fontosságát szakmánk szempontjából: "Egy megfelelően kivitelezett, jó könyvtárépület létrehozása a könyvtáros legnagyobb szellemi teljesítménye lehet."

Az irodalom hallgatása a témáról sokféle okra vezethető vissza. Minden könyvtárépület *egyedülálló* a maga nemében, még akkor is, ha az intézmény céljai látszólag ugyanazok, mint a hasonlókéi. Az új egyetemeknek nagyon is eltérő könyvtárai vannak, és nem egyszerűen az építészek fantáziája következtében, bár ez a tényező kétségkívül fontos volt az új egyetemi campusok kialakításában. Inkább a különböző tantervekben kifejezésre jutó különböző elvek hatása érezhető: az "új" egyetem koncepciójának variációi — szembetűnő közös lényegük ellenére — egymástól határozottan különböző egyetemeket hoztak létre. Az ebben az expanzív időszakban felépült egyetemi könyvtárak között nincs kettő, amely hasonlítana egymásra. Vannak közös vonásaik (rövid lejárátú kölcsönzési állomány, könyvtárközi állomány, könyvtárközi kölcsönzés, szabadpolc, reprográfiai részleg stb.), de az egyetem közvetlen szükségletei, a helyi igények, az egyetem alapkonceptiója mind különleges megfontolásokra készítették a könyvtárvezetőt. Nem utoljára a könyvtáros személyisége is óriási befolyást gyakorolt. Ezek a megfontolások a jövő tervezés szempontjából ugyanolyan fontosak, mint a környezet és a telek.

Ebben az expanziós korszakban két egyetemi könyvtári bővítést nyitottak meg, majd adtak fel egy új épület kedvéért. Mindegyiknél mind az eredeti könyvtár, mind a bővítés tekintetében a könyvtáros szerepét valószínűleg az építész szerepének rendelték alá. Az építésznek mindkét esetben olyan épületet kellett bővítenie, amely soha nem működött sikeresen. Legalább az egyik helyen a telekkel kapcsolatos korlátozások is növelték a gondokat. Ilyenkor a felelősség természetesen a könyvtárvezetőre hárul, hiszen a meglévő épület és a könyvtár szükségletei ismeretében előre kellett volna látnia a problémákat. Mégis, nem sok könyvtárvezető van, aki — küzdve az elhelyezés akut nehézségeivel, és lehetőséget kapva az építkezésre — akár olyan

bátor, akár olyan befolyásos lenne, hogy visszautasítsa az ajánlatot és — ami még fontosabb — a pénzt. Még az is kérdéses, hogy az egyetem jóváhagyta volna-e a visszautasítást, hiszen akkoriban nagyon sok egyetemen csak lassan ismerték fel a könyvtárápület különleges szükségleteit, illetve egy szolgáltató intézmény tervezési kihatásait. Azt is el kell ismernünk, hogy a könyvtárigazgatónak sok egyetemen egy negyedszázaddal ezelőtt nem szükségképpen volt meg az a fajta tekintélye, amely ma a legtöbb egyetemen természetes.

Jogos a kérdés, ha a szakirodalom tárgyalta volna is a tervezés előtti szakaszt, vajon ez más fejleményekhez vezetett volna-e. A válasz — abban az időben — feltehetőleg "nem" lett volna. Mégis, e két könyvtárbővítés kudarcának ebből a tervezés előtti szakaszból kellett erednie. A könyvtárvezetőknek ismerniük kell az általuk vezetett épület hiányosságait. Azt is látniuk kellene, hogy egy bővítés ugyanúgy alkalmas a meglévő problémák megoldására, mint a régi épület hibáinak fokozására. E megfontolások fényében talán nem nehéz megérteni, hogy a könyvtárvezetés szakirodalma miért olyan gazdag, és a tervezés előtti szakasz irodalma miért olyan sovány. Más kérdés a könyvtár szükségleteit normákkal kifejezni, az olvasói helyekhez megkívánt négyzetmétereket kiszámítani, zárt és szabadpolicos övezeteket kialakítani, a könyvtárközi kölcsönzési szolgálatot elhelyezni vagy megállapítani a tartaléktereket; ismét más kérdés az egymástól igen különböző könyvtárak igényeit értelmezni vagy előre látni a nagyon is egyéni könyvtárosi reakciókat. Ez utóbbihoz elengedhetetlen az egyedi könyvtárnak és vezetőjének az ismerete.

Manchesteri és cambridge-i tanulságok

Jelenlegi könyvtáram Cambridge-ben például gyakorlatilag csak méretében hasonlít az előző könyvtáramhoz (John Rylands University Library of Manchester). Erdős, csaknem falusi környezetben fekszik, nem messze a folyóparttól kilenc acre (kb. 3,7 hektár) területet foglal el, meglehetősen terjeszkedési lehetőséggel; elsősorban tudományos könyvtárként működik, de az egyetemi hallgatók is látogathatják, ezenkívül szinte nemzeti jellegű kötelezpéldány-könyvtár. A John Rylands University Library viszont a belváros közepén áll, mindkét fő telke körül van zárva, az egyetemi oktatás és kutatás első számú könyvtára, nemzetközi hírű kézirat- és könyvritkaság-gyűjteményei vannak. Az 1971. évi cambridge-i bővítés csak annyi bonyodalommal járt, hogy a könyvtárosok parkolója megszűnt, mélyen az egyetemi könyvtár területére; a most tervezett bővítés ugyanilyen simának ígérkezik. Az 1980-as manchesteri bővítés miatt

azonban le kellett zárni egy kelet — nyugati városi főútvonalat (amelyen mintegy húsz autóbúszvonal haladt keresztül), le kellett bontani sok meglévő épületet, a telek megközelítése, a védelem és a biztonság számtalan problémát okozott; a következő bővítés egyszerűen ki fogja meríteni az összes helyet, hacsak nem kerül sor újabb épületek lebontására. Cambridge-ben a könyvtárbővítés nem igényli a 19. században lefektetett utak más irányba terelését, a Viktória-korabeli, túlterhelt csatornahálózat szétzúzását, a terület korábbi használói által otthagyt mőtárgyak felszámolását, például egy hajdani benzinkút föld alatti tartálya megszüntetését, vagy egy 19. századi sörfözde artézi kútjának betemetését. Cambridge-ben nem kell megküzdeni a helyi labdarúgóklubbal — amelynek pályája fél mérföldnyire fekszik, egy fő közlekedési út mellett —, sem a vesztett mérközésről hazafelé áramló szurkolók dühével. Mindkét könyvtár olvasóközönsége 30 ezer felett van, mindkettőnek megvannak a sajátos szabályaik és teljesen különböző gyakorlatuk az állomány szabad és zárt használatának elveit illetően.

Követelmények a könyvtárossal szemben

Ilyen mérvű eltérések esetén nehezen lehetne általános kritériumokat alkalmazni. A végül is elfogadott megoldásokat rögzítheti a szakirodalom, de nehéz lenne előírni, hogy ezekhez hogyan lehet eljutni. Az ilyen problémákat nyilvánvalóan alaposan ki kell fejteni az építésznek adott szakmai tervezési programban, hogy teljességükben megértse őket; az ehhez szükséges részletes információkat csak a könyvtáros tudja megadni. Nem ritka, hogy az építész még nem tervezett könyvtárat; ekkor még súlyosabb a könyvtáros felelőssége. Alapvető szerepe van a beruházás sikerességében, s ez nemcsak helyismeretétől függ, hanem személyiségétől, vezetői kvalitásaitól is. A könyvtárosnak *mint* könyvtárosnak a szerepével ritkán foglalkoznak ilyen szempontból, de egy könyvtár tervezése során a könyvtárvezető kvalitásai és személyisége befolyásolja — néha meg is határozza — a vállalkozás egészét. Thompson, mint már láttuk, rámutat erre a problémára. Mason sokkal keményebben fogalmaz: "Alapelvnek tekintem, hogy nem készülhet kielégítő terv egy könyvtárápület számára, ha (1) nincs jelen egy jó könyvtáros, aki tüzetesen ismeri a jelenlegi működés dinamikáját; (2) nincsenek világos vezetői döntések olyan kérdésekben, mint az ellátandó maximális hallgatói létszám stb.; és (3) a tárgyaláson nem a könyvtáros foglalja el a központi helyet az egyetem küldöttségén belül. Ha a könyvtáros gyöngé, ha nem érti meg a könyvtári igényeket,

vagy ha az építésznek megengedik, hogy a könyvtárvezető háta mögött tárgyaljon másokkal, hogy megkerülje őt, a tárgyalások lehetetlenné válnak. Ennélfogva a szakmai program első számú feltétele a jó könyvtárvezető, aki szabad kezet kapott a megírására” [8].

Mason a tervezés összefüggésében hajthatatlan nézeteket vall a “gyöngye” könyvtárosságról. Felsorolja azokat a tulajdonságokat, amelyek ugyan nem kifejezetten a könyvtárosság sajátjai, de amelyekre minden felelős vezetőnek szüksége van. “A legtöbb rossz könyvtárépület oka — írja —, hogy a megbízó tudatlansága és a hibás tervezési folyamat miatt nem képes világosan megmondani az építésznek, hogy mit akar az épületben és miért, hogy nem tud sikeres tervet eredményező tárgyalásokat folytatni.” A vezetés és a “siker” ellentmondó véleményeket kiváltó, kényelmetlen vitatémák, kivéve, ha a múlt-ról van szó. A Cambridge-i Egyetemi Könyvtár több mint hatszáz éves történetéből a sikerek tűnnek szembe. Könyvtárépületekről lévén szó, nem lehet megkerülni az 1934-ben átadott, *Sir Giles Gilbert Scott* által tervezett hatalmas egyetemi könyvtárat. Ezt a masszív építményt sok kritika érte és éri, kezdve attól, hogy egyszerűen ronda, az általa elfoglalt földterülettel és tömegével kapcsolatos kifogásokig. Olyan épület, amely vonzza az ellentétes véleményeket. Úgy áll ott, mint ami valószínűleg az egyik utolsó példája a monumentális, nem flexibilis könyvtárnak. Hatalmas olvasóterme nem épül meg újra másutt, még akkor sem, ha lenne rá pénz. Fenségesség és szimbolikus pompa lengi körül, amely idegen a könyvtári hatékonyság modern tanaitól, még idegenebb a beruházások minden mai elvétől. Valójában összegezése mindannak, ami a maga korában a legjobb volt, s kegyelettel őrzi mindazt, amit az egyetemi könyvtárosság cambridge-i felfogása akkor a legjobbnak ítélt. A könyvtártervezésnek ez a korabeli darabja ma olyan mérhetetlen előnyökkel rendelkezik, amelyek minden kritikát étvényteleníteni tudnak. A hatalmas telken az épület merevségét bővítéssel ellensúlyozhatják, és a telek még messze van attól, hogy beteljen. Ahogy az egyetem terjeszkedik, úgy kerül a könyvtárépület az oktató- és kutatórészelek forgáspontjába, végképp megcáfolva a harmincas években hangoztatott fő bírálatot, hogy a könyvtár a “prérirre” került [9]. Ennek az elhelyezésnek az igazi előnyeit csak a Bodleiana szemszögéből értékelhetjük, amely ragaszkodott 17. századi épületehez.

Nincs most hely arra, hogy elsoroljuk a telepítés minden előnyét. Viszont feltétlenül el kell ismerni az akkori könyvtáros, *A. F. Scholfield* koncepcióját; ő — az egyetem elnökével együtt — nemcsak átvé-

szelte a vég nélküli ellenkezéseket, de olyan könyvtárat tervezett, amely — a könyvtárügyben végbe ment számtalan változás ellenére — ma is működik, méghozzá jól. Nem arról van szó, hogy előre látta volna a könyvtárügyre zúduló változásokat, de olyan épületet adott, amely be tudta fogadni a változásokat. És valóban, a megőrzés és a biztonság tekintetében már nehéz lenne a helyzetet tovább javítani. A korlátozottan szabadpolcos rendszer, amely régi hagyomány Cambridge-ben (egészen az egyetem 14. századi kezdeteiig megy vissza), jóval megelőzte az Atkinson-jelentést az önmagát megújító könyvtári gyakorlat épületen belüli spontán fejlődésében. Az épület, amelynek elektromos hálózatát a harmincas évek követelményei szerint építették ki, minden nehézség nélkül adott helyet az új technológiának. Scholfield a maga korában nem volt a legelismertebb könyvtáros, Cambridge-ben pedig különösen nem. Mégis olyan döntéseket hozott, amelyek miatt megkülönböztetett helye van huszonhét elődje között.

A konzultáns szerepe

Nincs minden könyvtárban egy Scholfield. “Mit tehetünk — kérdezi Mason —, ha nincs a helyszínen egy jó könyvtáros? Ki fogja akkor megírni a szakmai programot? Néhány építész maga is elkészíti, de véleményem szerint az épület tervezése során folytatott tárgyalások megkívánják az egymást kiegyensúlyozó képességek kölcsönhatását, és ezért a szakmai programot egy könyvtárépítési szakértőnek, konzultánsnak kell megírnia, miután teljes körű tájékoztatást kapott az intézmény dinamikájáról, és lehetővé tették számára, hogy a könyvtárigazgató és munkatársai segítségével valami módon érzékelje az intézmény működését” [10]. A könyvtári konzultáns szerepének növekedése az utóbbi huszonöt évben — előbb az USA-ban, azután Nagy-Britanniában — aláhúzza a pontos tájékozódás nehézségeit, amelyekkel a könyvtárosnak szembe kell néznie egy új épület tervezésekor. Úgy tűnik, hogy a tapasztalat tűzkeresztsége a legfontosabb, amikor a könyvtáros arra készül fel, ami könnyen élete legnagyobb feladatának bizonyulhat. Ma már általánosan elfogadott, hogy még ha a könyvtárvezető meg is felel a feladatnak (“jó” — Mason szerint), s talán a könyvtárak tervezésében is van némi tapasztalata, a könyvtári konzultáns csatlakozása a tervezési csoporthoz mindig haszonnal jár. Szerepe lényegében az, hogy támogassa és — ha szükséges — irányítsa a könyvtárvezetőt, és saját, nemcsak a könyvtárak tervezésében, hanem a könyvtári szakmában általában szerzett tapasztalatait hasznosítsa a tervezésben.

Közreműködésének jellege különböző lehet: néha az a szerepe, hogy segítsen a könyvtárosnak megfogalmazni a könyvtári igényeket; máskor, mint valami tervezési "bába" a könyvtáros mellett, segít világra hozni a tervezési célokat. Lényeges, hogy a konzultáns és a könyvtáros között igazi munkakapcsolat alakuljon ki, mert a könyvtáros az, aki minden háttérinformációval el tudja látni, s fel tudja vázolni neki az új épület célját és *modus operandi*jét. A legtöbb esetben úgy tevékenykedik, mint a könyvtáros bizalmasa, *alteregója*, az ördög ügyvédje, esetenként valamiféle tervezési "biztosíték". Ha – mint az az 1980-as manchesteri könyvtár bővítésnél történt – a konzultáns történetesen olyan kiválóság, mint Keyes Metcalf, az egész konzultációs folyamat felejthetetlen élménnyé válik.

A munkatársak bevonása

Sok időt szenteltem a könyvtáros helyzetének ebben a tervezés előtti szakaszban, mivel oszton Masonnek azt a nézetét, miszerint a vállalkozás sikerének legfontosabb összetevője a könyvtáros. Ha feltételezzük, hogy birtokában van a megfelelő kvalitásoknak, nem egy "gyöngé" könyvtárigazgató, alaposan jártas a könyvtár működését, rendszerét és szolgáltatásait illetően, akkor milyen konkrét lépéseket kell tennie, hogy az építész számára elkészítse a szakmai tervezési programot? Kétségkívül az első lépés, hogy – közvetlenül vagy közvetve – minél több munkatársát vonja be a megbeszélésekbe, hogy a tervezés lendületet kapjon. A személyzet minden tagjának – akár vezető, akár beosztott – tisztában kell lennie a javasolt fejlesztéssel. Fel kell hívni őket, hogy fejtsék ki nézeteiket a könyvtár igényeiről. Ennek sokféle eszköze van: összdolgozói értekezletek, belső híradó, az osztályértekezleteken kialakított álláspontok közvetítése a részlegvezetők által stb. A legtöbb könyvtárigazgató a folyamat előmozdítása érdekében belső tervezési bizottságot alakít a munkatársakból. Sok dolgozónak van véleménye a könyvtárról és jövőbeli fejlesztéséről; meg kell hallgatni őket, és a személyzet egyik tagja sem lehet olyan alacsony beosztású, hogy ne kelljen kikérni a véleményét. Végül is egy portás vette észre elsőnek a padlóig érő polcok állományrongáló veszélyét. Ebben az időszakban a könyvtárvezető végtelen türelemmel hallgassa meg a véleményeket. A könyvtárvezetőnek és tervezési csoportjának minden véleményt át kell rostálnia, és ha szükséges, meg kell vitatnia az érintettekkel. A maximális eredmény érdekében ésszerű megbízni a könyvtár egy vezető munkatársát, hogy napi feladatai közé sorolja a könyvtártervezés ügyeinek gondozását, közvetlenül az igazgatónak alárendelve. Nem valószínű,

hogy a könyvtárigazgató egyéb feladatai mellett ezt a koordináló tevékenységet is vállalni tudná. Ma-sonnek az a javaslata, hogy az igazgatót "új munkaerő beállításával felerészben mentsék fel az igazgatási terhek alól, amíg az épület tervezése folyik", nem valósult meg a gyakorlatban, még a bőség éveiben sem. Ez a kezdeti szakasz bizonyos mértékig arra szolgál, hogy elkészítsék a könyvtári gyakorlat "leltárát", áttekinthessék a kialakult eljárásokat, továbbá felbecsüljék mind az állomány, mind az olvasók térszükségleteit. Egy könyvtárigazgató, akármi-lyen jó különben, nem lehet mindentudó, még a saját könyvtárát illetően sem. A könyvtári tevékenység minden területét – legyen az bármilyen távoli vagy látszólag jelentéktelen – szigorú vizsgálatnak kell alávetni. Egy új könyvtár megépítése vagy a régi épület bővítése sok tekintetben az újrakezdés lehetőségét kínálja. Semmi sem mutatja ezt világosabban, mint a British Library új épületének létrehozása.

Kollektív vállalkozás

A munkatársak maximális bevonása érdekében nagyon fontos, hogy az igazgató teljes mértékben megossza velük a fejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseit. Kevés olyan alkalom kínálkozik a dolgozókkal való kapcsolat és összhang kedvező irányú előmozdítására, mint a könyvtár tervezése. Ennek kollektív vállalkozásnak kell lennie, mégpedig úgy, hogy a könyvtár működésének minden szempontja tükröződjön a tervezésben. Ez az egyetlen alkalom, amikor minden szolgáltatási elemet, minden feldolgozási eljárást, minden régi vágyat újra át lehet gondolni. Az új fejlesztés nem csupán a könyvtári politika és filozófia végiggondolását kívánja meg, hanem a könyvtári munkafolyamatok részletes működésének tüzetes megvizsgálását is. *Smith* – még a boldog időkben megjelent könyvében [11] – egy új egyetemi könyvtárépület ideálját a következőképpen határozta meg: "a legteljesebb flexibilitás – ez tömör épületet kíván, amely viszont a megfelelő üzemeléshez megkívánja a légkondicionálást; maximálisan nyílt alaprajz (open plan), amely a teljes hallgatói létszám nagy hányadának biztosít ülőhelyet, s az állomány lehető legnagyobb hányadát szabadpolcon teszi hozzáférhetővé". A könyv megjelenése óta eltelt tizenkét év alatt változtak az idők. Nagy-Britanniában kevés felsőoktatási könyvtári beruházás tűzhetne ki ilyen ideális célokat. Az ilyen mértékű flexibilitás költségkonzekvenciáit az egyetemi támogatásokat odaitélő bizottság (University Grant Committee = UGC) bizonyosan nem tudja kielégíteni. Cambridge-ben a hagyományos szabadpolc az állomány fokozatosan csökkenő hányadára

terjed ki: a harmincas években az így felállított 1,6 millió kötet az állomány kb. 70%-át jelentette; ez ma már csak 30%, de még mindig szép arány. A zárt raktári rész befogadóképességének növekedésével és a szabadpolcos kapacitás változatlanságával az intézményi politika — és vele a tervezési célok — elkerülhetetlenül változásokon mennek át. A legtöbb könyvtári kollektíva elfogadja ezeket a fokozatos változásokat és konzekvenciákat a szolgáltatásokra és az épület tervezésére, bár nem szükségképpen lelkesedik értük. Metcalf — az előzetes tervezésre vonatkozó hét pontjában — hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a könyvtárvezető ismerje jól a tervezés szakirodalmát. Tapasztalatom és e történelmi jelentőségű politikaváltási példa szerint is a könyvtári tervezési csoport minél több tagjának kell hasonló ismeretekkel felvértezve lennie. Nemcsak az a fontos, hogy a könyvtárvezető mellett ők is képesek legyenek megvitatni a fejlesztési politikát és a tervezés kérdését a könyvtár dolgozóival, hanem mindannyiuk érdeke, hogy ugyanazon a tervezési nyelven beszéljenek. Ez később is hasznot hoz majd az építéssel vagy a beruházóval folytatott megbeszéléseken a tervezési bizottság ülésein. A könyvtárvezető felkészültségéhez nem szükségképpen tartozik hozzá, hogy tisztában legyen a kiegészítő terek fogalmával, a gépészeti kérdésekkel, a befogadóképességi felmérésekkel, vagy akár az építész tervezési programjával. Érthetően előnyös, ha a könyvtár követelményeit az építész és csoportja számára ismerős nyelven fogalmazzuk meg.

Nem kívánunk foglalkozni a tervezés mindazon megszámlálhatatlan szempontjával, amelyeket még az előtt kell megvizsgálni, hogy a hivatalos tervezési bizottság elé kerülnek. Ezek könnyen megtalálhatók számos publikációban, habár *Broome* megállapítása "a leendő könyvtártervezőt segítő vagy összezavaró szabványok ijesztő számáról" [12] ma még inkább igaz, mint 1963-ban volt. Inkább emlékeztetjük a könyvtárosokat a kollektív megközelítés szükségességére, valamint a részletes tervezéshez olyannyira szükséges könyvtári tapasztalatok gazdag tartalmára, amellyel a könyvtári dolgozók rendelkeznek, és amelyet teljes mértékben ki kell aknázni.

A használók és a könyvtári bizottság érdekeltté tétele

A könyvtárhasználókról sem szabad megfeledkezni: nekik is rengeteg hasznosítható helyi ismeretük van. A tervezés nagy része az ő kifejezett szükségleteik kielégítésére irányul, és ahol a könyvtárak mellett szokásos testületi struktúra részeként nem működik könyvtárhasználói bizottság, ott meg kell

alakítani. A teljes használói kör képviselőjét kell biztosítani a megalakult tervezési bizottságban, különösen ha a létező könyvtárhasználói bizottság csak bizonyos csoportok képviselőjére szűkül le. Az olvasói kutatóhelyek (carrel), kutatószobák, szemináriumi és előadótermek a könyvtárban főként a használók befolyásának köszönhetik létüket. Az ilyen bizottságok valódi jelentősége azonban abban van, hogy a könyvtári javaslatokat laikusok is véleményezik, aminek viszont az építésznek tulajdonítanak jelentőséget. A "jó" könyvtárvezető és munkatársai ismerik a használókat, és tudják, hogy kiket érdemes bevonni valamely bizottság szervezetébe.

Már a tervezés előtti szakasz legelején a könyvtár irányító testületének tagjai is igénylik a tájékoztatást, ha olyan ügyről van szó, amely elkerülhetetlenül intézménypolitikai vitákat vált ki. A vállalkozáshoz kezdettől fogva meg kell nyerni támogatásukat, és az előkészítő munka igen szükséges része a döntéshozók teljes meggyőzése a valóságos igényekről. Érdemes erről beszélnünk, még ha magától értetődőnek tűnik is. A tervezési bizottságban az irányító testületnek is képviselnie kell magát, és ide delegált tagjai legyenek elkötelezve a fejlesztés mellett. Nincs annál fontosabb, mint hogy a könyvtár képviselői — az igazgató, a munkatársai, a könyvtári bizottság tagjai, valamint a könyvtárhasználók — közös frontot alkossanak. A könyvtárigazgatónak mindegyikükkel meg kell osztania a jövőre vonatkozó elképzeléseit, gondoskodva arról, hogy tüzetesen ismerjenek minden előterjesztést és teljes mértékben támogassák. A bizottságokban végzett következetes munka, a munkatársakkal és a könyvtárhasználókkal való foglalkozás önmagában is nehéz teher, ami próbára teszi a könyvtárvezető politikai és szakmai képességeit. Az érdekelt elkötelezettsége nélkül nem valószínű, hogy a vállalkozás sikeres lesz. A tapasztalt könyvtárigazgató a tervezési bizottság összetételében is megpróbálja érvényesíteni a befolyását, és nem lesz zavarban, amikor nevet kell javasolnia. Túlságosan fontos ez, hogysem a véletlenre bízhatná.

A tervezőmunka megindulásáig

Amikor a tényleges tervezés megindul, amikor az építész már megkapta a szakmai tervezési programot, kevés lehetőség van a tervek komolyabb megváltoztatására. Esetenként persze előfordulhatnak előre nem látható események, amelyek változtatásokhoz vezetnek. Ilyen esemény volt a Summerland Szálló tragédiája a Man-szigeten, amely éppen a manchesteri épületbővítés közben történt, ezért a tűzvédelmi előírások hirtelen jóval szigorúbbak

lettek. Ez jelentős kihatással volt a tervezésre. A könyvtárügyben esetleg bekövetkező lényeges fordulatokat azonban előre kell látnunk. Az új technológiának a bibliográfiai munkára és a könyvtári üzemre gyakorolt hatását (bár részletei a hetvenes évek elején még megjósolhatatlanok voltak) például előre lehetett látni – és előre is láttuk –, s így a manchesteri épület a számítógépes szolgáltatásokat, illetve az új technika bármely alkalmazását gyakorlatilag az épület bármely pontján be tudja fogadni. A mikroprocesszoros energiaszabályozó rendszer, amely lehetővé teszi, hogy az irányítópult egy kapcsolójával az épület bármely részének hőmérsékletét és páratartalmát szabályozzuk, az első volt, amelyet brit könyvtárban működésbe helyeztek. Akkor, amikor felismerték, hogy az energiával való takarékoskodás lényeges hozzájárulást jelent a népgazdasághoz, ez jelentős megtakarítást jelentett az egyetemnek.

Cambridge-ben a javasolt bővítés a tervezés előtti fázis végénél tart; a tervezési bizottságot a pénzügyi támogatásra várva egyelőre még nem alakították meg. A műhelyeket – beleértve a reprográfiát és a kötetzetet – át kell telepíteni, s a korábbi olvasótermeknek eredeti rendeltetésüket visszaadni. Kidolgozták a speciális biztonsági és állományvédelmi intézkedéseket. A zárt raktárban lévő temérdek anyagra való tekintettel felvázolták az óriási épület hírközlési és szállítási rendszerét az építész számára. A legtöbb feldolgozási folyamatra (s nem utolsósorban a katalógusra) ma az online rendszerek jellemzők. Ami a katalógust illeti, a terminálokhoz való hozzáférést mohón igénylő használók komoly helyproblémát okoznak, annak ellenére, hogy a helyi hálózaton keresztül a katalógus az egyetem egész területén hozzáférhető. A könyvtári számítógép kapacitása és a sok használó közötti ellentmondás csak az egyik fele a problémának; nehezebben megoldható a terminálok és használók elhelyezése a könyvtárban. Annak ellenére, hogy a helyi hálózaton keresztül a katalógus a nap huszonegy órájában hozzáférhető, a könyvtáron belüli használata korábban el sem képzelt ütemben növekszik. A használók sokkal több időt töltenek az online katalógus előtt, mint a régi könyvkatalógusok idejében. Először azt hittük, hogy ez az újdonság varázsa. Ma, csaknem két év múltán, tudomásul kellett vennünk, hogy a rendszer a saját sikerének lett az áldozata.

Az állományvédelem állandó gondja annak a könyvtárvezetőnek, akinek könyvtárában óriási mennyiségű cellulózalapú papírt tárolnak. A törékeny könyv korába jutottunk, és a könyvtáraknak fejleszteniük kell restaurálási előírásaikat és gyakorlatukat. Az ideális megoldás, a légkondicionált

könyvtár nagyon drága, és aligha biztosítható a cambridge-i könyvtár mostani bővítményében. Ennek megfelelően a tervezés arra irányul, hogy a meglévő épület légkondicionálással ellátott részeit miképpen hasznosítsuk, s a veszélyeztetett dokumentumokat fokozatosan a zárt raktárba helyezzük át. A konzerválás szempontjából az állomány hozzáférhetősége ugyanolyan fontos, mint a környezeti feltételek megteremtése. A sérülékeny állományrészek védelme – a szüntelenül növekedő olvasóközönség növekvő igényeivel összefüggésben – viszonylag új keletű könyvtári problémákat idéz elő, amelyek minden érintettnek gondot okoznak, és máris meghatározó szerepet játszanak a tervezésben. Sehol sem értékeli nagyobbra a szabadpolcot, mint éppen Cambridge-ben, de a megőrzés és a védelem problémái miatt ezt a régóta meglévő szabadságot egyre kritikusabban szemléljük. A szolgáltatás valamelyest mindig ellentétben állt az állományvédelemmel. A felvetődő kérdéseket egyre nehezebb figyelmen kívül hagyni. Az online rendszerek, a számítógépes adatfeldolgozás, az elektronikus posta és hasonlók megváltoztatták a könyvtároság jellegét. Az ipari tévé, az elektronikus lopásgátló berendezések, füstdetektorok és most a konzerválási-restaurálási feladatok megváltoztatják a könyvtár arculatát. A könyvtárak külső megjelenése csak kis változást mutat: a tervezésnek viszont sok tekintetben drámai változásokra kell felkészülnie.

Könyvtártervezési ismeretek

Kétségtelen, hogy ez a könyvtárvezető szerepére is érvényes, és nem egyszerűen a tájékoztatástudomány miatt. A könyvtártervezés manapság sokkal bonyolultabb üggyé vált. Annál fontosabb tehát, hogy a könyvtárosok felkészüljenek erre a feladatra, amely bőven rejt problémákat. A könyvtárosképző intézetek azzal segíthetnek, hogy meghívják a könyvtárvezetőket: mondják el saját építési és tervezési tapasztalataikat a hallgatóknak. A könyvtárigazgatók azzal, hogy minden munkatársukat bevonják a tervezési folyamatba, valamilyen fokú tervezési ismeretet munkatársaiknak is nyújtanak. A könyvtári konzultánsokat arra kell ösztönözni, hogy tapasztalataikat bocsássák mások rendelkezésére. A könyvtárosegyesületek és szervezetek szemináriumokat rendezhetnek a könyvtárvezetőknél az újonnan megtervezett épületekben. A dolog azonban végső fokon magán a könyvtároson múlik, hogy milyen a személyisége és hogyan kezeli az építkezés ügyét. Tudomásul kell vennie, hol ér véget az ő munkája, és hol kezdődik az építésze – ez egy koncepciózus, energikus könyvtárigazgató számára nem mindig

könnyű. Szilárdan szem előtt kell tartania a könyvtár céljait, és bár ezek néhány vonatkozásban meghatározhatják az épület jellegét (ahogy nyilvánvalóan ez történt mind a cambridge-i, mind a manchesteri épületbővítés során), nem korlátozhatják az építés szándékait. Volt olyan idő, amikor mindent az építés határozott meg; ez ma már ritkán fordulhat elő. Ugyanilyen sajnálatos lenne azonban, ha az ellenkezője lenne igaz. Manchesterben az építésszt sok minden korlátozta — nem utolsósorban a könyvtáros eltökéltsége —, hogy elérje a céljait. Mindazonáltal általános vélemény, hogy a könyvtári bővítésművészet értékes épülettel gazdagította az egyetemi campust.

A könyvtáros tervezés előtti munkája az építkezés meghatározó tényezője. Masont olvasva lehetetlen el nem ismerni: "Ideális esetben a szakmai tervezési programot a könyvtárosnak kell megírnia, szüntelenül konzultálva a munkatársaival, mert csak úgy tudja teljes megértéssel és érzékenységgel áttekinteni a kiinduló terveket, ha ő maga képzeletében kivetítve már megküzdött azzal a gondolattal, milyen is lesz az üzemeltetés dinamikája abban a korban, amelynek ellátására a könyvtárat szánják. A legtöbb rossz épület kudarcának az az oka, hogy az, akinek a legnagyobb szava volt a tervezésben, nem volt képes előre látni, milyen lépésekre, milyen anyagokra, milyen berendezésre és bútorzatra,

milyen megérzésekre van szükség a könyvtárépület egyes részeiben" [13]. Az előzetes tervezés minden bizonnyal egyéniségépítés is: a könyvtáros egyéniségének nyoma letörölhetetlenül az épületen marad.

Irodalom

- [1] METCALF, K. D.: Planning academic and research library buildings. New York, 1965.
- [2] GALVIN, H. R. (ed.): Planning a library building. Chicago, 1955.
- [3] THOMPSON, A.: Library buildings of Britain and Europe. London, 1963.
- [4] BERRIMAN, S. G.—HARRISON, K. G.: British public library buildings. London, 1966.
- [5] I.m. p. 6.
- [6] University Grants Committee. Capital provision for university libraries. London, 1976.
- [7] MASON, E.: Mason on library buildings. Metuchen, N. J., 1980.
- [8] I.m. p. 14.
- [9] A "préire" való költözésről annyit, hogy a könyvtár valójában csak alig hatszáz yarddal (kb. 550 m) költözött odébb, a Cam folyón túlra, a Clare emlékpark mellé, látótávolságban az eredeti, 14. századi otthonától.
- [10] I.m. p. 14.
- [11] SMITH, R. S.: Library planning in an era of constraint. = Aspects of library services in a period of financial constraint. London, 1975. p. 1.
- [12] BROOME, E. M.: Telling him (:Building together, II). = Library Association Record, 65. köt. 1963. p. 448.
- [13] I.m. p. 15.

Fordította: Mándy Gábor

RATCLIFFE, F. W.: A könyvtárépület megtervezésének előkészítése

A könyvtárépület elvi és gyakorlati tervezésének előkészítésével foglalkozó egyes szakirodalmi publikációk megállapításait és a könyvtári szempontok figyelembevételének jelenlegi helyzetét tekinti át. A szerző fő célja az, hogy felhívja a könyvtárosok figyelmét a testületi megközelítés és a könyvtári munkatársak tapasztalatainak fontosságára a tervezés előkészületeiben. A felhasználóknak is széles körű helyismeretük van, ami ugyancsak hasznosítható. A tervezés előkészítésének korai szakaszában a könyvtár felügyeleti szervét is célszerű a stratégiai döntések előkészületeibe bevonni. A tervezéssel foglalkozó bizottság munkájának jelentőségére hívja fel a figyelmet, kifejti ennek feladatait a tervezési folyamat előkészítésében és végrehajtásában. Néhány gyakorlati könyvtártervezési esetet ismertet példaként az Egyesült Királyságban.

* * *

RATCLIFFE, F. W.: Preparing for the planning and design of a library building

A brief overview of some publications and of the present state-of-the-art of the librarian's aspects on the preparations for building planning and design is presented. The author's main purpose is to remind librarians to the necessity of the utilization of the experiences of library staff and to the corporate approach in planning preparation. Users also have much relevant local knowledge that should be utilized as well. At early stages of pre-planning, the governing body of the library should be involved in major policy decisions. The importance of a planning committee is pointed out, and its tasks in the preparation and realization of the planning process are discussed. Some case stories of library building planning and its preparations in the United Kingdom are presented as examples.

* * *

*РЭТКЛИФ, Ф. В.: Подготовка
к проектированию зданий библиотек*

В статье даётся обзор публикаций о принципиальном и практическом проектировании зданий библиотек, а также об учёте точки зрения библиотек в этом вопросе в настоящее время. Основная цель автора — обратить внимание библиотекарей на важность использования опыта библиотечных работников в подготовке к проектированию. Пользователи библиотек тоже могут располагать хорошим знанием места, и это тоже успешно может быть применено. На раннем этапе подготовки к проектированию целесообразно привлечь к стратегической разработке и управленческие органы библиотек. Автор статьи обращает внимание на важность работы комиссии по проектированию, описывает её задания в процессе подготовки и выполнения проектирования. В качестве примера приводит несколько случаев из проектирования зданий библиотек в Объединённом Королевстве.

*RATCLIFFE, F. W.: Die Vorbereitung der
Planung des Bibliotheksgebäudes*

Der Verfasser überblickt die Feststellungen gewisser, die Vorbereitung der theoretischen und praktischen Planung des Bibliotheksgebäudes behandelnder fachliterarischer Publikationen, sowie die jetzige Situation der Beachtung der Standpunkte der Bibliotheken. Der Verfasser will in erster Linie die Bibliothekare auf die Wichtigkeit der korporativen Annäherung und der Erfahrungen der Bibliotheksmitarbeiter in der Vorbereitung der Planung aufmerksam machen. Auch die Benutzer haben umfassende Ortskenntnisse, die ebenfalls verwendbar sind. Im Frühstadium der Planungsvorbereitung ist es zweckmässig, auch die Aufsichtsbehörde der Bibliothek in die Vorbereitungen der strategischen Entscheidungen einbeziehen. Der Verfasser macht auf die Bedeutung der Arbeit des Planungsausschusses aufmerksam und erörtert dessen Aufgaben in der Vorbereitung und Durchführung des Planungsprozesses. Als Beispiel stellt er manche praktische Fälle der Bibliotheksplanung im Vereinigten Königreich dar.

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1976–1986. évfolyamainak egyes — még meglevő — számait kérésükre térítésmentesen megküldjük, hogy hiányos évfolyamaikat kiegészíthessék.

**Budapest, Pf. 12. 1428
A TMT szerkesztősége**